
В. М. Сорокун, здобувач кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Захист права на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії як норма міжнародного звичаєвого права

Розбудовуючи демократичне, толерантне і плюралістичне суспільство та визнаючи міжнародно-правові стандарти прав людини, Україна приєдналася до основних міжнародно-правових актів, що містять зобов'язання про захист права на свободу віросповідання. Проте формування національного законодавства лише в останні десять років відчувало на собі реальний вплив цих міжнародно-правових зобов'язань, що свідчить про незавершеність формування національного законодавства України про захист права на свободу віросповідання та про необхідність чіткого з'ясування змісту міжнародно-правових зобов'язань, що виникають для держави у сфері захисту цього права. На жаль, жодного спеціального наукового дослідження міжнародно-правових стандартів захисту права на свободу віросповідання в Україні не було проведено. У цій роботі ми вивчаємо думку сучасних західних фахівців з міжнародного права про те, що право людини на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії

чи переконань сьогодні можуть бути нормами загального міжнародного права, які створюють правові зобов'язання для всіх без винятку держав. Вивчення звичаєво-правового характеру цих норм визначає актуальність даної теми, а огляд сучасних досліджень у західній науці міжнародного права — її новизну у вітчизняній науці.

Найбільші суперечки в міжнародному праві щодо реалізації права людини на свободу совісті та віросповідання, а також недискримінації з приводу релігійних переконань пов'язані з відсутністю спеціальної конвенції, яка би створила юридичні зобов'язання, ефективні механізми їх виконання та передбачила жорсткі санкції за їх порушення. Прагнення укласти відповідну конвенцію мало місто в планах ООН, і певний час в цьому напрямку велась активна робота¹. Її результатом стала Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р.² Численні порушення норм Декларації 1981 р., що регулярно фіксуються спеціальними доповідачами ООН, свідчать про те, що роботу по підготовці конвенції з жорстким примусовим механізмом доцільно продовжувати³. Але для її прийняття державам й досі бракує політичної волі, а різниця між основними релігійними традиціями ніяк не сприяє цьому процесу.

За відсутності відповідної конвенції у західній науці міжнародного права сьогодні панує переконання, що певні аспекти права на свободу совісті та віросповідання, закріплені у статтях 18 Загальної декларації 1948 р. та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. (далі за текстом — МПГПП), а також у тексті Декларації 1981 р., створюють прямі міжнародно-правові зобов'язання для всіх без винятку держав, бо вони є міжнародним звичаєм.

Наприклад, Натан Лернер зазначає, що статті 18 Загальної декларації та МПГПП є основними нормами з релігійної свободи

¹ Evans, M. D. *Religious Liberty and International Law in Europe* / Malcolm D. Evans. — Cambridge University Press, 1997. — P. 227 – 230.

² Религия и права человека. — М. : Наука, 1996. — С. 286 – 288.

³ Dickson, B. *The United Nations and Freedom of Religion* / Brice Dickson // *The International and Comparative Law Quarterly*. — Oxford University Press, 1995. — Vol. 44, No. 2. — P. 357.

в універсальних міжнародно-правових документах, а Декларація 1981 р. містить широко прийняті міжнародні стандарти, деякі з яких вже набули статусу міжнародного звичаєвого права, а деякі вже розглядаються як *jus cogens*, тобто як такі, що можуть бути змінені лише за згоди всієї міжнародної спільноти¹, зокрема: заборона дискримінації на релігійному ґрунті та геноцид проти релігійних груп². Більш того, заяви урядів в органах ООН та резолюції цих органів розглядаються як доказ державної практики та *opinio juris*³. Наприклад, Віктор Конде вважає, що каталог прав людини Загальної декларації вже перетворився на обов'язкові правові норми міжнародного звичаєвого права. Щодо ст. 18 МПГПП, «свобода на релігію переконливо визріла в норму міжнародного звичаєвого права і вже може розглядатися як *jus cogens*», а значить, її можна застосовувати для захисту релігійних свобод навіть відносно держав, які не визнають юридичної сили Пакту⁴. Пол Зігарт вказував, що Міжнародний суд вже мав нагоду вирішити питання юридичної сили статей 55 та 56 Статуту ООН та визнав їх такими, що зобов'язують членів Організації дотримуватися прав людини та поважати їх. Він зазначив, що сьогодні багато хто розглядає Загальну декларацію як *jus cogens* з огляду на постійну практику держав та часті посилання на її норми різними міжнародними інституціями як на свідчення змісту міжнародного права. Саме тому вона зараз утворює частину міжнародного звичаєвого права, яке зобов'язує всі держави. На його думку, Загальна декларація створює міжнародно-правові зобов'язання для членів ООН не з приводу того, що вона стала

¹ Lerner, N. The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief / Natan Lerner // Brigham Young University Law Review, 2000. – Vol. 2000, No. 3. – P. 931.

² Lerner, N. Religious Human Rights Under the United Nations / Natan Lerner // van der Vyver, Johan, Witte, John. Religious Human Rights in Global Perspectives: Legal Perspectives. – The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1996. – P. 88, 131.

³ Schachter, O. United Nations Law / Oscar Schachter // The American Journal of International Law, 1994. – Vol. 88, No. 1. – P. 2–3.

⁴ Conde, H. V. Protection of Religious Freedoms Under International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Times of Armed Conflict / H. Victor Conde // U. C. Davis Journal of International Law & Policy, 1999. – Vol. 5, No. 1. – P. 103, 106.

часткою міжнародного звичаєвого права, а з того приводу, що держави беззаперечно взяли такі зобов'язання, доказами чого є статті 55 та 56 Статуту ООН, що є обов'язковими для держав-членів¹. Брайс Діксон вказує на те, що за Статутом ООН релігія є ознакою особи за аналогією з расою, статтю та мовою, а тому має більш загальний ступінь захисту. Статут ООН не має конкретного переліку прав людини і бере їх під свій захист узагальнено, як «права людини та фундаментальні свободи»². Статут ООН зараз є *jus cogens*, а тому навіть держави, які не є членами ООН, зобов'язані не дозволяти релігійним переконанням негативно впливати на користування особою правами людини. У свою чергу, Загальна декларація є каталогом прав, який з самого початку бажали включити до Статуту ООН³, а саме тому може зараз мати силу міжнародного звичаю хоча б для держав-членів Організації⁴. Джона ван дер Вівер також висловлює переконання, що Загальна декларація надає суті концепції прав людини та основоположних свобод у рамках статей 55 та 56 Статуту ООН, які держави-члени Організації присягнулися виконувати⁵. Практика Комітету з прав людини свідчить про те, що Декларація 1981 р. розтлумачила ст. 18 Пакту: узагальнюючи відповіді на періодичні доповіді урядів та рішення по індивідуальних скаргах, Комітет схвалив Загальні зауваження № 22 (48)⁶, які тлумачать ст. 18 МПГПП і свідчать, що Декларація 1981 р. є декларуванням вже існуючого права⁷.

¹ Sieghart, P. *The International Law of Human Rights* / Paul Sieghart. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – P. 52 – 54.

² Статті 1, 13, 55, 62, 76 Статуту ООН.

³ Evans, M. D. *Religious Liberty and International Law in Europe* / Malcolm D. Evans. – P. 175.

⁴ Dickson, B. *The United Nations and Freedom of Religion* / Brice Dickson. – P. 332 – 333.

⁵ van der Vyver, J. D. *Limitations of Freedom of Religion or Belief: International Law Perspectives* / Johan D. van der Vyver // *Emory International Law Review*, 2005. – Vol. 19, No. 2. – P. 531.

⁶ Taylor, P. *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice* / Paul Taylor. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – P. 378 – 382.

⁷ Dickson, B. *The United Nations and Freedom of Religion* / Brice Dickson. – P. 345.

Аналіз Декларації 1981 р. доводить, що вона має «значний правовий ефект» і вимагає від держав-членів ООН захищати релігійні свободи¹. Значний правовий ефект Декларації полягає в тому, що вона є авторитетним джерелом роз'яснення зобов'язань держав за МПГПП. Як резолюція Генеральної Асамблеї Декларація 1981 р. впливає з МПГПП та є додатком до нього, роз'яснюючи зобов'язання, які взяли на себе його учасники. Як додаток Декларація є авторитетним засобом вирішення суперечок чи сумнівів відносно значення термінів, що використано в ньому². Дерек Дейвіс також вважає, що Декларація 1981 р. є вагомою офіційною позицією ООН; вона визначає стандарти релігійних прав людини та є однаковою тлумаченням та застосуванням різних міжнародних норм з релігійної свободи, дотримання яких очікується від міжнародної спільноти, а її певні положення є частиною міжнародного звичаєвого права³. Б. Тахзіб коментувала, що держави бачать Декларацію 1981 р. як нормативну по суті та як частину міжнародного звичаєвого права⁴.

З вищенаведених аргументів впливають два питання: чи можемо ми довести юридичну силу Декларації 1981 р. та чи відповідають її норми вимогам міжнародно-правового звичаю? Відповіді на ці запитання допоможуть зрозуміти, чи поширюється захист права на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії на всю міжнародну спільноту, та чи є він обов'язковим навіть за відсутністю певної конвенції.

Юридична сила Декларації 1981 р. М. Іванз зазначав, що декларації, прийняті у вигляді резолюцій Генеральної Асамблеї,

¹ Evans, C. Time for a Treaty? The Legal Sufficiency of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination / Carolyn Evans // Brigham Young University Law Review, 2007. – Vol. 2007, No. 2. – P. 619.

² Там само. – С. 628 – 629.

³ Davis, D. H. The Evolution of Religious Freedom as a Universal Human Right: Examining the Role of the 1981 United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief / Derek H. Davis // Brigham Young University Law Review, 2002. – P. 230 – 231.

⁴ Tahzib, B. G. Freedom of Religion or Belief. Ensuring Effective International Legal Protection / Bahiyyih G. Tahzib. – The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1996. – P. 187.

можна розглядати як доказ існуючого права, якщо це дозволяють зроби́ти обставини їх прийняття, а зобов'язання поважати права людини можуть стати обов'язковими для всіх держав як предмет міжнародного звичаєвого права¹. За доктриною декларації не є джерелом правових зобов'язань. Вони можуть бути визначенням позиції міжнародного органу² і застосовуватися до нечленів міжнародної організації або в разі їх згоди, або коли вони утворюють певні об'єктивні умови, які мають юридичне значення для всіх³. Дотримання державою положень певної резолюції може свідчити про появу міжнародно-правового звичаю⁴, а будь-яка резолюція Генеральної Асамблеї ООН здатна бути доказом звичаєвого права, бо відображає погляди держав, що голосували за неї⁵. Спеціальні процедури ООН зазначають, що декларації Генеральної Асамблеї, які стосуються прав людини та основоположних свобод, навіть якщо вони не є обов'язковими для держави, все ж таки передбачають зобов'язання щодо поводження та безпосередньо пов'язані з реалізацією цілей ООН відповідно до статті 1 (3) Статуту ООН. Саме тому «відмова від дотримання резолюцій ООН у царині прав людини ставить державу в становище, несумісне з її статусом члена Організації»⁶. Проте слід брати до уваги природу та важливість правової норми, що розглядається: декларації, що забороняють агресію, геноцид, катування чи систематичну

¹ Evans, M. D. Religious Liberty and International Law in Europe / Malcolm D. Evans. – p. 257 – 258.

² Lande, G. The Effect of the Resolutions of the United Nations General Assembly / Gabriella Lande // World Politics, 1966. – Vol. 19, No. 1. – P. 96.

³ Динь, Н. К. Международное публичное право : в 2 т. – Т. 1, кн. 1 : Формирование международного права / Нгуен Куок Динь. – К. : Сфера, 2000. – С. 223, 227.

⁴ Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 55.

⁵ Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – Харків : Консум, 2000. – С. 92.

⁶ Benito, E. O. Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief: Study of the Current Dimensions of the Problems of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief / Elizabeth Odio Benito. – U. N. Doc. E/CN. 4/Sub. 2/1987/26, Sales No. E. 89. XIV. 3 (1989).

расову дискримінацію, матимуть юридичну силу навіть при відсутності одностайного дотримання¹. Вважається, що резолюції матимуть зобов'язуючий ефект на держави, якщо вони є автентичним тлумаченням Статуту ООН або переказом існуючого звичаю як доказ *opinio juris* відносно нової практики, або вираженням загальних принципів права, прийнятих міжнародною спільнотою². У деяких випадках резолюція може бути доказом звичаю, особливо тоді, коли прийняття відповідної резолюції планувалося міжнародною спільнотою в цілому³. Взагалі доводиться, що резолюції сприяють формуванню нового звичаєвого права⁴. Звернемо увагу на те, що в справі про законність ядерної зброї Міжнародний суд зазначив, що «Резолюції Генеральної Асамблеї, навіть зважаючи на їхню необов'язковість, можуть інколи мати нормативну вагомість. За певних обставин вони спроможні надати доказ, важливий для доказу існування правової норми або появи *opinio juris*. Щоб визначити, чи дійсно це так стосовно даної резолюції Генеральної Асамблеї, треба ознайомитися з її змістом та умовами, за яких вона була ухвалена; необхідно також подивитися, чи існує *opinio juris* щодо її нормативного характеру»⁵.

Аналіз Декларації 1981 р. задовольняє цим вимогам: її зміст є чітким, вона тлумачить юридично обов'язкову норму ст. 18 МПГПП, а відносно її нормативного характеру існує *opinio juris*.

Для доведення *opinio juris* та, в свою чергу, щоб бути свідченням існування міжнародного звичаю, декларації Генеральної Асамблеї мають відповідати певним критеріям: 1) правила поведінки повинні бути достатньо ясними; 2) мова має вказувати на

¹ Schachter, O. *United Nations Law* / Oscar Schachter. – P. 3.

² Schachter, O. *Law-Making in the United Nations* / Oscar Schachter // *Perspectives on International Law*. – The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – P. 126; також див. : Schachter, O. *United Nations Law* / Oscar Schachter. – P. 3.

³ Lande, G. *The Effect of the Resolutions of the United Nations General Assembly* / Gabriella Lande. – P. 97.

⁴ Schachter, O. *Law-Making in the United Nations* / Oscar Schachter. – P. 128–129.

⁵ Цит. за: Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – С. 93–94.

правове зобов'язання, а не на побажання чи очікування; 3) вона має отримати підтримку країн, що представляють різні регіони світу, політичні та правові системи¹. Декларація 1981 р. повністю відповідає цим вимогам. По-перше, норми Декларації дуже чіткі². По-друге, у Декларації прямо вказується на правові зобов'язання³. По-третє, Декларацію було ухвалено найширшим форумом держав — Генеральною Асамблеєю ООН. Таким чином, вважається, що Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р. має юридично обов'язкову силу для держав-членів ООН.

Відповідність норм Декларації 1981 р. вимогам міжнародного звичаю. Але чи є Декларація 1981 р. ствердженням існуючого міжнародно-правового звичаю? Чи можна вважати, що захист права на свободу віросповідання має поширюватися на всю міжнародну спільноту?

Більшість з вже згаданих дослідників вважають, що норми Декларації 1981 р. нині досягли сили міжнародного звичаю⁴. Існують також і більш обережні висновки. Наприклад, Каролін Іванз вважає, що принципи Декларації ще не досягли статусу міжнародного звичаєвого права через те, що вони не повністю захищені на практиці, а за їх порушення не передбачені ефективні міжнародні санкції⁵. Донна Салліван також вказувала на те, що не існує згоди, чи вже становить заборона дискримінації на підставах

¹ Evans, C. Time for a Treaty? The Legal Sufficiency of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination / Carolyn Evans. – P. 630.

² Наприклад, норми статей 4 та 7 Декларації є дуже чіткими та прямо вказують на прями зобов'язання урядів.

³ Наприклад: «Кожна людина має право на свободу думки» та «Ніхто не має піддаватися примушенню» (ст. 1), «Ніхто не має піддаватися дискримінації» (ст. 2), «Всі держави повинні вживати необхідних засобів» (ст. 4). Зобов'язальну мову Декларації особливо чітко видно з англійського тексту, де використано модальне дієслово «shall», що вказує на обов'язковість дії.

⁴ Напр. див. : Tahzib, B. G. Freedom of Religion or Belief. Ensuring Effective International Legal Protection / Bahiyiyih G. Tahzib. – P. 187.

⁵ Evans, C. Time for a Treaty? The Legal Sufficiency of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination / Carolyn Evans. – P. 632.

релігії чи переконань норму звичаєвого права¹. Проте суть проблеми полягає не в тому, чи досягли на сьогодні певні норми Декларації статусу звичаю (бо резолюції не утворюють правових норм), а в тому, чи фіксує Декларація вже існуючі звичаєві норми, чи є вона доказом звичаю.

Відповідно до загальноприйнятого визначення, звичаєм є загальна та постійна практика держав, якої вони дотримуються із усвідомлення юридичного обов'язку². Тобто для визначення звичаю фактори однорідної поведінки держав та переконання, що така поведінка є юридичним обов'язком, є найголовнішими, а її тривалість у часі не має суттєвого значення³. *Opinio juris* держав щодо правил поведінки, закріплених у Декларації 1981 р., вже було доведено вище. Навіть якщо тривалість практики в часі не є необхідним аргументом для визнання звичаю, доведено, що норми з захисту права на свободу віросповідання є історичними, мають тривалий характер⁴.

Постійний характер та однаковість практики є найголовнішим доказом на користь звичаю, але повна однаковість не є обов'язковою для суду. Потрібна лише суттєва однаковість⁵. Суду не обов'язково встановлювати всесвітній характер практики. Достатньо мати участь у практиці більшості країн. Така більшість має бути представницькою, тобто представляти держави різних політичних та

¹ Sullivan, D. J. Advancing the Freedom of Religion or Belief through the UN Declaration on Elimination of Religious Intolerance and Discrimination / Donna J. Sullivan // American Journal of International Law, 1988. – Vol. 82. – P. 488.

² Goldsmith, J. Theory of Customary International Law / Jack Goldsmith, Eric Posner // The University of Chicago Law Review. – Chicago : The University of Chicago, 1999. – Vol. 66. – No. 4. – P. 1113.

³ Тункин, Г. И. Теория международного права / Г. И. Тункин. – М. : Междунар. отношения, 1970. – С. 148. Такої ж думки дотримується й Ян Броунлі, зазначаючи, що суду зовсім не потрібно доводити існування практики на протязі будь-якого визначеного періоду часу. – Див. Броунлі, Я. Международное право / Я. Броунлі. – М. : Прогресс, 1977. – С. 28.

⁴ Сорокун, В. М. Захист права на свободу віросповідання в міжнародних договорах Росії XVIII–XIX ст. / В. М. Сорокун // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – С. 144–154.

⁵ Броунлі, Я. Международное право / Я. Броунлі. – С. 28.

правових систем та всіх континентів¹. Декларація 1981 р. була ухвалена найбільшим представницьким міжнародним органом — Генеральною Асамблеєю ООН, отримавши голоси держав всіх континентів та правових систем. Генеральна Асамблея також щорічно приймає резолюції стосовно права на свободу віросповідання², що є важливим доказом однаковості практиці, бо заяви урядів в органах ООН та резолюції, прийняті її органами, вважаються доказом практики держав³. Право на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії також закріплюється сьогодні в численних інструментах регіонального міжнародного права⁴.

Таким чином, вважається, що норми Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р. задовольняють вимогам доказу існування міжнародно-правового звичаю: загальній та постійній практиці держав, якої вони дотримуються із усвідомлення юридичного обов'язку.

На користь того, що право на свободу віросповідання та заборона дискримінації на релігійному ґрунті сьогодні можуть бути загальними звичаєвими нормами та мають застосовуватися відносно всієї міжнародної спільноти, можна навести й такі додаткові аргументи.

1. Свободу віросповідання взято під охорону всіма основними інструментами міжнародного гуманітарного права. Женевські

¹ Лукашук, И. И. Международное право: Общая часть / Лукашук, И. И. – М. : БЕК, 1996. – С. 73 – 78. Також див. : Динь, Н. К. Международное публичное право / Нгуен Куок Динь. – С. 196.

² Див. резолюції A/Res/49/188 від 1994 р., A/Res/50/183 від 1995 р., A/Res/51/93 від 1996 р., A/Res/52/122 від 1997 р., A/Res/53/140 від 1998 р., A/Res/54/159 від 1999 р., A/Res/55/97 від 2000 р., A/Res/56/157 від 2001 р., A/Res/57/208 від 2002 р., A/Res/58/184 від 2003 р., A/Res/59/199 від 2004 р., A/Res/60/166 від 2005 р.

³ Schachter, O. United Nations Law / Oscar Schachter. – P. 3.

⁴ Стаття 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., статті 10 та 21(1) Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р., статті 12 та 1(1) Американської конвенції прав людини 1969 р., статті 8 та 2 Африканської хартії прав людини та народів 1981 р., статті 2, 27, 35 та 37 Арабської хартії прав людини 1994 р., статті 10 та 20 Конвенції СНД про права та основні свободи людини 1995 р.

конвенції 1949 р. та додаткові протоколи в частині захисту права на свободу віросповідання є кодифікацією вже існуючих норм звичаєвого права¹.

2. Конвенція ООН про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. визначає як злочин будь-які акти, спрямовані на знищення, повністю чи частково, будь-якої релігійної групи². Заборону геноциду, у тому числі й проти релігійної групи, у міжнародному праві сьогодні визнано як *jus cogens*³. Стаття 5 (1) Римського статуту Міжнародного кримінального суду характеризує злочин геноциду (відповідно до його визначення в Конвенції) як злочин, який викликає занепокоєння всієї міжнародної спільноти⁴. Як свідчать дослідження, автори Статуту мали намір підвести під юрисдикцію суду лише злочини, визначені як такі в міжнародному звичаєвому праві⁵. Таким чином, заборона та переслідування злочинів, зазначених у ст. 5 (1, a-d) Статуту, враховуючи геноцид проти релігійних груп, є міжнародним звичаєм та поширюється на всю міжнародну спільноту без будь-яких винятків.

3. Стаття 3 Декларації 1981 р. називає дискримінацію на релігійному ґрунті порушенням прав людини та фундаментальних свобод, передбачених Загальною декларацією 1948 р. та Міжнародними пактами 1966 р., а також запереченням принципів Статуту ООН, норми яких визнано становлять звичаєве право та навіть *jus cogens*⁶. У свою чергу, посилаючись на Загальну декларацію, ст. 8 зробила можливим застосування Декларації 1981 р.

¹ Schachter, O. *United Nations Law* / Oscar Schachter. – P. 2.

² Ст. 2 Конвенції про геноцид 1948 р. // *Міжнародне право в документах / під ред. М. В. Буроменського*. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 287.

³ Lerner, N. *Religious Human Rights Under the United Nations* / Natan Lerner. – P. 88.

⁴ *Міжнародне право в документах / під ред. М. В. Буроменського*. – С. 292.

⁵ van der Vyver, J. D. *Limitations of Freedom of Religion or Belief: International Law Perspectives* / Johan D. van der Vyver. – P. 533, note 165.

⁶ Sieghart, P. *The International Law of Human Rights* / Paul Sieghart. – P. 52–54; також див. : Lerner, N. *Religious Human Rights Under the United Nations* / Natan Lerner. – P. 82.

всіма без винятку¹. Заборону дискримінації на релігійному ґрунті закріплено в усіх основних конвенціях, прийнятих ООН², а ст. 2 (2) Декларації 1981 р. дає визначення дискримінації, яке збігається з її визначенням у Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.³, що може тлумачитися в широкому сенсі і брати до уваги релігійну дискримінацію⁴. Таким чином, заборона дискримінації, передбачена статтями 3, 4 та 7 Декларації 1981 р., вже була обов'язком держав за міжнародним правом.

4. Такий саме висновок можна зробити про норму ст. 5 Декларації 1981 р. стосовно релігійних прав батьків та дітей⁵. Положення цієї статті не тільки тлумачать норму ст. 18 (4) МПГПП, але були також закріплені в більш детальному переліку Конвенції про права дитини 1989 р.⁶

5. Мандат Спеціального доповідача ООН з свободи релігії чи переконання відповідно по прийнятій практиці ООН надає йому право вивчати ситуації з прав людини в усіх частинах світу, незалежно від того, чи є окремий уряд стороною будь-якої відповідної угоди з прав людини⁷.

Враховуючи наведені аргументи, західні фахівці з міжнародно-правового захисту права на свободу совісті та віросповідання

¹ Lerner, N. Religious Human Rights Under the United Nations / Natan Lerner. – P. 123.

² Сорокун, В. М. Загальноправові стандарти права на свободу віросповідання в міжнародному праві / В. М. Сорокун // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. – № 1 (33). – С. 129 – 137.

³ Стаття 1 Конвенції. – Міжнародне право в документах / під ред. М. В. Буроменського. – С. 288.

⁴ Lerner, N. The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief / Natan Lerner. – P. 922; також див. : Schachter, O. United Nations Law / Oscar Schachter. – P. 3.

⁵ van Boven, T. Advances and Obstacles in Building Understanding and Respect between People of Diverse Religions and Beliefs / Theo van Boven // Human Rights Quarterly, 1991. – Vol. 13, No. 4. – P. 444.

⁶ Международная защита прав человека : документы и комментарии / под ред. М. В. Буроменского. – Харьков : ООО «Синтекс, ЛТД», 1998. – С. 227.

⁷ Manual of the United Nations Human Rights Special Procedures, paras. 12–19 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/english/bodies/chr/special/docs/Manual_English.pdf

доводять, що Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р. не тільки має юридичну силу відносно держав, які її підписали, але й те, що її норми повністю відповідають вимогам міжнародно-правового звичаю. Вона є утвердженням існуючого міжнародно-правового звичаю та доказує, що захист права на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії чи переконань є частиною звичаєвого права й таким чином поширюється на всю без винятку міжнародну спільноту.